

MPRA

Munich Personal RePEc Archive

Regulated deregulation: a critical review of the European Employment Strategy

Ioannidis, Yiorgos

University of Crete

May 2011

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/45063/>
MPRA Paper No. 45063, posted 15 Mar 2013 16:12 UTC

**Ρυθμίζοντας την απορρύθμιση:
μια κριτική δεύτερη ματιά στην ευρωπαϊκή πολιτική απασχόληση**

Ανακοίνωση στο «5ο Ιστορικό Συνέδριο: Η ιστορία της εργασίας. Νέες προσεγγίσεις σε ένα διαρκές ζήτημα» του Περιοδικού Ιστορείν. Αθήνα 20-21 Μαΐου 2011

Γιώργος Ιωαννίδης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΩΣ ΕΝΑ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ.....	3
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ.....	5
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΙΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ.....	11
ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΔΕΚΑΤΕΣΣΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ	15
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	17

Εισαγωγή

Η οποιαδήποτε συνοπτική περιγραφή της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, πρέπει να ξεκινά από την παρατήρηση ότι στην πραγματικότητα δεν έχουμε να κάνουμε με μια κοινή πολιτική· δηλαδή, η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης δεν είναι όπως π.χ. η αντίστοιχη πολιτική ανταγωνισμού που επιβάλλει νομικές δεσμεύσεις στα κράτη-μέλη, αν και υπάρχει και αυτή η διάσταση. Αυτό που ονομάζουμε ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης είναι μια διαδικασία συντονισμού των εθνικών πολιτικών που διατηρούν όμως την αυτονομία τους. Σε γενικές γραμμές αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει: (α) μια κατ' αρχήν συμφωνία ανάμεσα στα κράτη-μέλη για τους γενικούς στόχους της πολιτικής απασχόλησης, που μπορεί είναι είτε ποσοτικοί (π.χ. αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στο 70% έως το 2020), είτε ποιοτικοί (π.χ. ενίσχυση της ποιότητας της εργασίας, μείωση των προγραμμάτων πρόωρης συνταξιοδότησης), (β) την έκδοση ανά τακτά χρονικά διαστήματα από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατευθυντήριων γραμμών για την απασχόληση που τα κράτη-μέλη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη κατά το σχεδιασμό και υλοποίησης της εθνικής πολιτικής, και (γ) μια διαδικασία ελέγχου της προόδου της στρατηγικής, βάσει ενός σώματος εκθέσεων (Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση, εκθέσεις της Επιτροπής κλπ) και πιθανών συστάσεων προς τα κράτη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Η συμμετοχή

στη διαδικασία είναι «εθελοντική», υπό την έννοια ότι δεν προβλέπονται κυρώσεις ή νομικές δεσμεύσεις.

Σε ό,τι αφορά τα στάδια ανάπτυξης της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, μια τυπική ιστορία θα περιελάμβανε: την απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Έσσεν το 1994 που εγκαινίασε την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ), την αναθεώρηση της ιδρυτικής Συνθήκης της Ένωσης στο Άμστερνταμ το 1997 που συμπεριέλαβε ένα ειδικό κεφάλαιο για την πολιτική απασχόλησης χαρακτηρίζοντάς την θέμα «κοινού ενδιαφέροντος», την υιοθέτηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας το 2004 που ενέταξε την ΕΣΑ σε ένα ευρύτερο αναπτυξιακό στόχο, την αναθεώρηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας το 2005 και το πρόσφατο πρόγραμμα Ευρώπη 2020 που εγκαινιάστηκε το 2010.

Απλοποιώντας τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης, όπως αποτυπώθηκε θεσμικά μέσα από την Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ) και μετέπειτα από την Στρατηγική της Λισαβόνας (ΣτΛ) μπορεί να προσεγγιστεί στη βάση τριών βασικών ερωτημάτων:

- (α) ποιος ήταν το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύχθηκε,
- (β) ποια ήταν τα περιεχόμενα που εξέλαβε και πως αυτά εξελίχθηκαν στο χρόνο, και
- (γ) ποιες ήταν οι συνέπειες που είχε στις εθνικές πολιτικές κάθε κράτους-μέλους.

Προκαταβάλλοντας τα επόμενα, σε σχέση με το πρώτο ερώτημα θα υποστηριχθεί ότι η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης δημιουργήθηκε προκειμένου να προωθήσει μια διαρθρωτική πολιτική μεταρρυθμίσεων που εμπνεόταν από την ρητορική της οικονομίας της γνώσης και ενσωμάτωνε οργανικά τους περιορισμούς (πολιτικούς και μακροοικονομικούς) που έθετε η Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Αυτή η σύνθεση, πραγματοποιήθηκε υπό την ηγεμονία της νέας σοσιαλδημοκρατικής ατζέντας της δεκαετίας του '90 και διαμόρφωσε το πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύχθηκε η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης. Για την ακρίβεια, τόσο η ΕΣΑ, όσο και η ΣτΛ, μπορούν να ειπωθούν ως σοσιαλδημοκρατικά πολιτικά προγράμματα που στόχευσαν στη ρύθμιση της διαδικασίας απορρύθμισης της αγοράς εργασίας που προέκυπτε από την κοινωνία της πληροφορίας και την ONE.

Τα παραπάνω καθόρισαν και τα περιεχόμενα της ΕΣΑ. Σταθερά προσανατολισμένη στην προσφορά εργασίας, προώθησε με συνέπεια την ευελιξία στις αγορές εργασίας, με απώτερο στόχο όχι την σύγκλιση προς ένα κοινό πρότυπο, αλλά την ενίσχυση της εσωτερικής ποικιλομορφίας κάθε επιμέρους εθνικής αγοράς εργασίας. Υπ' αυτή την έννοια, επιδιώχθηκε η λειτουργική σύγκλιση των αγορών εργασίας, δια της απόκλισης κάθε μίας από τον εαυτό της, δηλαδή μέσω της ενίσχυσης της εσωτερικής ποικιλομορφίας έκαστης.

Τέλος, η επίδραση της ΕΣΑ δεν ήταν η ίδια σε όλες τις χώρες. Υπάρχει όμως ένα κοινό στοιχείο σε όλες τις εθνικές εμπειρίες: προκάλεσε ένα ριζικό μετασχηματισμό στον δημόσιο λόγο για την ανεργία και την απασχόληση, εισάγοντας ένα νέο λεξιλόγιο το οποίο σταδιακά κυριάρχησε απόλυτα. Υπ' αυτή την έννοια, μπορούμε να δούμε την ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης ως ένα σύστημα λόγου (discourse).

Η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης ως ένα σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό πρόγραμμα

Η υιοθέτηση μιας πολιτικής, ειδικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν μπορεί να αναχθεί μονοσήμαντα στην ενδεχόμενη σοβαρότητα του αντικειμένου της. Υπάρχουν πολλά σημαντικά πεδία πολιτικής που δεν αποτελούν αντικείμενο ευρωπαϊκών πολιτικών, υπάρχουν και άλλα, λιγότερο σημαντικά, που υπόκεινται σε εξαντλητικές ρυθμίσεις. Υπ' αυτή την έννοια, φράσεις όπως «η Ευρώπη αντιλαμβανόμενη τη σημασία του προβλήματος της ανεργίας αποφάσισε να υιοθετήσει μια πολιτική αντιμετώπισή της» δεν μας λένε απολύτως τίποτα. Το πρόβλημα με αυτές τις προσεγγίσεις είναι ότι τείνουν να αναπαράγουν μια γραμμική αντίληψη για την ανάπτυξη μιας πολιτικής: διαπίστωση του προβλήματος, υιοθέτηση μιας πολιτικής για την αντιμετώπισή του, σταδιακός εμπλουτισμός και εμβάθυνση αυτής της πολιτικής. Μια τέτοια προσέγγιση μάλλον συσκοτίζει αφού δεν εξηγεί π.χ. γιατί τα κράτη-μέλη αντιλήφθηκαν τη σημασία του προβλήματος την στιγμή που το αντιλήφθηκαν, πως εξέλαβαν τις παραμέτρους του, με ποια κριτήρια επέλεξαν τις πολιτικές που τελικά προώθησαν κλπ.

Ειδικά σε ό,τι αφορά την πολιτική απασχόλησης, η παραπάνω γραμμική προσέγγιση έχει τεράστια προβλήματα. Ενδεικτικά, οι Arnold και Cameron (2001) έδειξαν ότι η στάση των κυβερνήσεων στις διαπραγματεύσεις σχετικά με το νέο κεφάλαιο της απασχόλησης (Συνθήκη του Άμστερνταμ) δεν μπορεί να συσχετιστεί ούτε με το ποσοστό ανεργίας, ούτε με την ένταση του ευρωσκεπτικισμού σε κάθε χώρα. Η έρευνά τους έδειξε ότι η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης, δεν προέκυψε ούτε ως κοινή απάντηση σε ένα κοινό πρόβλημα, ούτε ως μια προσπάθεια να διασκεδαστεί η αυξανόμενη απογοήτευση του κοινού για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Arnold και Cameron, 2001: 22). Με άλλα λόγια, η ανεργία δεν προκύπτει αυτόματα ως «κοινό ευρωπαϊκό πρόβλημα» και οι πολιτικές αντιμετώπισής της δεν πηγάζουν αυτόματα από τα χαρακτηριστικά αυτού του προβλήματος.

Ο καθοριστικός παράγοντας πρέπει να αναζητηθεί στην πολιτική φυσιογνωμία των κυβερνήσεων και στο συσχετισμό δύναμης που διαμορφώθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Είναι σαφές, ότι και η υιοθέτηση, και η εμβάθυνση της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, «συνέπεσαν» με την αλλαγή του συσχετισμού δύναμης σε ευρωπαϊκό επίπεδο που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1994-1997 λόγω της σχεδόν ταυτόχρονης επικράτησης σε όλες σχεδόν τις χώρες τις ΕΕ. σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων (και για πρώτη φορά στην ιστορία της σε όλες τις μεγάλες χώρες της Ε.Ε.).

Μια απλή αντιπαράθεση των σημαντικών σταθμών στην εξέλιξη της ΕΣΑ με τον συσχετισμό δύναμης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αρκεί: το 1997, όταν στην αναθεωρημένη ιδρυτική συνθήκη της Ένωσης (Συνθήκη του Άμστερνταμ) προστίθεται ένα ειδικό κεφάλαιο για την απασχόληση, μόλις πέντε εκ των 15 κρατών-μελών δεν είχαν σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στην εξουσία,¹ ενώ το 2000, όταν

¹ Αναφέρομαι στον επικεφαλής της κυβέρνησης. Τα πέντε αυτά κράτη ήταν η Γερμανία, η Ισπανία, το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο και η Γαλλία. Ωστόσο, στη Γαλλία πρωθυπουργός λίγες εβδομάδες πριν την

υιοθετήθηκε η Στρατηγική της Λισαβόνας, μόλις 4 κράτη-μέλη δεν είχαν σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις, εκ των οποίων το ένα (η Γαλλία) είχε σοσιαλιστή πρωθυπουργό.²

Αυτή η στενή σχέση ανάμεσα στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης και την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία δεν πέρασε απαρατήρητη από την βιβλιογραφία.³ Η καθοριστική στιγμή προσδιορίζεται στα 1997, όταν οι σοσιαλδημοκράτες κερδίζουν τις βουλευτικές εκλογές στη Γαλλία (Ζοσπέν), στην Βρετανία (Μπλερ) και λίγο αργότερα (1998) στη Γερμανία (Σρέντερ).⁴ Είναι λοιπόν σαφές, ότι σε κάποια στιγμή στα μέσα του 1996, δημιουργήθηκε ένα πολιτικό περιβάλλον που ευνοούσε την προώθηση της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης. Φορέας της νέας πολιτικής ήταν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα που κυβέρνησαν την περίοδο 1997-2004.

Αντίστοιχα, η αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών μετά το 2004, όταν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα άρχισαν να χάνουν το ένα μετά το άλλο τις εκλογές, αντικατοπτρίστηκε και στην ΕΣΑ. Η αναθεώρηση-επανεκκίνηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας το 2005 έδωσε ένα πιο νεοφιλελεύθερο τόνο (ανάδειξη του flexicurity σε κεντρικό πυλώνα και υποχώρηση της διάστασης της ποιότητας στην εργασία), σύντομα όμως και η νέα ΣτΛ ατόνησε (και μαζί με αυτή και η διάσταση της απασχόλησης), ενώ σήμερα στα πλαίσια της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» ο ρόλος της απασχόλησης είναι σαφώς πιο περιορισμένος.

Αυτή η πορεία «εξέλιξης» χαρακτηρίστηκε από ένα στοιχείο συνέχειας, και ένα στοιχείο ασυνέχειας. Το κοινό στοιχείο που μοιράστηκε και η σοσιαλδημοκρατική και η συντηρητική εκδοχή της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, ήταν η έμφαση στις μεταρρυθμίσεις με στόχο την προώθηση μεγαλύτερης ευελιξίας σε ό,τι αφορά τις

έγκριση της Συνθήκης εκλέχτηκε ο σοσιαλιστής Λιονέλ Ζοσπέν, και στο Βέλγιο στην κυβέρνηση συμμετείχαν οι σοσιαλδημοκράτες στα πλαίσια ενός «μεγάλου συνασπισμού»

² Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Γαλλία, Ισπανία

³ ενδεικτικά βλ. Ashiagbor 2005, Adnett 2001, Annesley 2007, Arnold και Cameron 2001, Goetschy 1999 & 2001, Jenson και Pochet 2002, Johansson 1999, Mailand 2005, Manow κ.α. 2004, Pochet 1999.

⁴ Μέχρι και το 1996, Γαλλία, Βρετανία και Γερμανία αντιτασσόταν στην εισαγωγή ενός ειδικού κεφαλαίου για την απασχόληση στη υπό αναθεώρηση Ιδρυτική Συνθήκη της Ε.Ε. Ωστόσο, μετά τη νίκη των Εργατικών στη Βρετανία απομακρύνθηκε το ενδεχόμενο του βρετανικού βέτο, ενώ η νέα κυβέρνηση των Σοσιαλιστών στη Γαλλία, αν και δεν επηρέασε το περιεχόμενο του νέου κεφαλαίου [«ούτε ένα γράμμα του προσχεδίου άλλαξε» (van Riel και van der Meer 2002)], απείλησε ότι προκειμένου να επικυρώσει το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, έπρεπε να προστεθεί στη Συνθήκη το κεφάλαιο για την απασχόληση και να διοργανωθεί μια ειδική συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με αποκλειστικό θέμα την πολιτική απασχόλησης και καταπολέμησης της ανεργίας (Jenson και Pochet 2002: 8). Σε αυτό το περιβάλλον, η κυβέρνηση της Γερμανίας απομονώθηκε και στο τέλος υποχώρησε μετά από διαβεβαιώσεις ότι το νέο κεφάλαιο δεν θα σήμαινε επιβάρυνση του προϋπολογισμού της Ένωσης.

Την επόμενη χρονιά (1998) οι σοσιαλδημοκράτες κερδίζουν τις εκλογές και στη Γερμανία και σχηματίζουν κυβέρνηση συνεργασίας με τους Πράσινους. Καγκελάριος γίνεται ο Γιέρχαντ Σρέντερ (Gerhard Schröder) και υπουργός Οικονομικών ο Όσκαρ Λαφοντέν (Oskar Lafontaine). Μεταξύ άλλων, μία από τις προεκλογικές εξαγγελίες του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, ήταν η πρόθεση να εργαστεί για την επικύρωση ενός Ευρωπαϊκού Σύμφωνου για την Απασχόληση, για καλύτερο συντονισμό ανάμεσα στην δημοσιονομική και την νομισματική πολιτική και για ανάπτυξη δεσμευτικών κανόνων σε ευρωπαϊκό επίπεδο που θα αποτρέπουν το κοινωνικό ντάμπινγκ και τον ανταγωνισμό βάσει του κόστους εργασίας (Roden 2003: 143)

σχέσεις εργασίας (ενίσχυση της ποικιλομορφίας των συμβάσεων εργασίας), τις διαδικασίες διαμόρφωσης των μισθών (αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων), και την οργάνωση του χρόνου εργασίας. Ασχέτως των κυβερνήσεων, οι βασικοί άξονες πάνω στους οποίους αναπτύχθηκε η ΕΣΑ «διασφάλιση της μακροοικονομικής σταθερότητας, διεύρυνση και εμβάθυνση της ενιαίας αγοράς, και προώθηση των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας» (European Commission, 1997: 1) δεν άλλαξαν πολύ από το 1997, έως σήμερα.

Από την άλλη πλευρά, το στοιχείο της ασυνέχειας σχετίζεται με το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετήθηκε η απορρυθμιστική ατζέντα της ΕΣΑ. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα την ενέταξαν στα πλαίσια ενός στρατηγικού-αναπτυξιακού στόχου της κοινωνίας της γνώσης που αποκρυσταλλώθηκε πολιτικά με τη Στρατηγική της Λισαβόνας. Αντίθετα, τα συντηρητικά κόμματα εμφανίστηκαν περισσότερο επιφυλακτικά σε ό,τι αφορά την ένταξη της πολιτικής απασχόλησης σε ένα ευρύτερο αναπτυξιακό πλάνο.

Η οικονομία της γνώσης και η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης

Ασχέτως της γενεαλογίας της έννοιας, η «κοινωνία της γνώσης» εμφανίστηκε ως στρατηγικός πολιτικός στόχος το 1993 μέσω δύο κειμένων. Το πρώτο ήταν το *Λευκό Βιβλίο για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση* (COM(93)700) που συντάχτηκε με πρωτοβουλία του απερχόμενου προέδρου της Επιτροπής Ζακ Ντελόρ. Το δεύτερο ήταν η στρατηγική για την απασχόληση του ΟΟΣΑ, όπως αποτυπώθηκε στο *Jobs Study* του 1994.

Η σχέση των δύο κειμένων έχει απασχολήσει εκτενώς τη βιβλιογραφία,⁵ η οποία κατά βάσει υποστηρίζει ότι τα δύο κείμενα αναδεικνύουν διαφορετικές αντιλήψεις για την αγορά εργασίας. Από τη μία, η στρατηγική του ΟΟΣΑ εδράζεται στη νεοκλασική λογική κατά την οποία η αγορά έχει την προτεραιότητα, από την άλλη, η Λευκή Βίβλος εμπνέονταν περισσότερο από τις «θεωρίες κοινωνικής αγοράς» (social market theories) κατά τις οποίες το κράτος παρεμβαίνει στην αγορά για να αντιμετωπίσει ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες και να βελτιώσει την αποτελεσματικότητά της (Casey 2004: 18). Βέβαια, τμήμα αυτής της διαφοροποίησης οφείλεται και στα διαφορετικά χαρακτηριστικά κάθε οργανισμού: σε αντίθεση με τον ΟΟΣΑ που δεν ασκεί έμπρακτα πολιτική, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια πολιτική ενότητα που παράγει δίκαιο: ενώ ο ΟΟΣΑ λέει πως πρέπει να είναι τα πράγματα, η ΕΣΑ περιγράφει τι είναι δυνατόν να γίνει (Visser 2002: 3).

Από την άλλη, τα κοινά σημεία αυτών των δύο κειμένων δεν είναι λίγα. Η θεωρία της ευρωσκληρώσης, που υιοθέτησε το Λευκό Βιβλίο (Raveaud, 1999), και οι θεωρίες του NAIRU που είχε υιοθετήσει ο ΟΟΣΑ (McBride κ.α., 2007) δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους και συχνά καταλήγουν σε ταυτόσημες διαπιστώσεις με κυριότερη αυτή που εμφανίζει την ανεργία ως διαρθρωτικό φαινόμενο που οφείλεται στην

⁵ ενδεικτικά Casey 2004, Visser 2003, Raveaud 1999, McBride κ.α., 2007, Jacobsson 2004

ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας. Σε αυτό όμως το γενικό πλαίσιο, υπάρχει χώρος για διαφοροποιήσεις.

Το Λευκό Βιβλίο ήταν ως κείμενο στρατηγικής περισσότερο ολοκληρωμένο, πιο συνεκτικό και περισσότερο πολιτικό. Το σημαντικότερο πλεονέκτημα του, ήταν ότι έδινε μια υπόσχεση κοινωνικής ευημερίας, η λογική του επιχειρήματός που αναπαρήγαγε δεν ήταν «ή αλλάζουμε, ή βουλιάζουμε». Κατά δεύτερο λόγο, περιελάμβανε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων (τα διευρωπαϊκά δίκτυα υποδομών) που ξεπερνούσε τα 650 δις ECU. Παρά τα κοινά σημεία της ανάλυσής του με αυτής του ΟΟΣΑ, αντιμετώπισε το αμερικάνικο μοντέλο απορρύθμισης ως το αντίθετο δέος (Jacobsson 2004) και προσπάθησε να προσφέρει μια βάση συζήτησης, παρά το γεγονός ότι αυτή η βάση ήταν μεροληπτική ως προς τα συμφέροντα των εργαζομένων (για περισσότερα βλ. Ιωακείμογλου 1994).

Το κύριο χαρακτηριστικό που μοιράζονται τα δύο κείμενα, είναι η πεποίθηση ότι η οικονομία διέρχεται από μια φάση ριζικού μετασχηματισμού προς μια νέα πραγματικότητα, την οικονομία της γνώσης. Αντίστοιχα, και τα δύο κείμενα, θεώρησαν την ανεργία ως αποτέλεσμα της αδυναμίας προσαρμογής των οικονομιών στις νέες συνθήκες, της αστάθειας του μακροοικονομικού περιβάλλοντος και των λαθεμένων μακροοικονομικών πολιτικών (Kenner 2003: 296). Δεν θα ήταν υπερβολικό, να υποστηρίξουμε ότι το κείμενο του ΟΟΣΑ, αλλά κυρίως το Λευκό Βιβλίο, αποτελούσαν ένα κάλεσμα για αλλαγή με στόχο την προετοιμασία και την υποστήριξη της οικονομίας της γνώσης.⁶

Η συνεισφορά του Λευκού Βιβλίου στην ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης ήταν καθοριστική, διότι κατάφερε να σχηματοποιήσει και να οργανώσει τη συζήτηση προσφέροντας την πολιτική μία βάση συναίνεσης ανάμεσα στις κυβερνήσεις. Η επιτυχία του δεν αφορά τόσο την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής (οι προτάσεις του δεν υιοθετήθηκαν αμέσως), όσο την εισαγωγή ορισμένων νέων όρων στην ατζέντα και το «τεστάρισμα» της αντοχής τους σε διαφορετικές ερμηνείες (Goetschy 1999: 120). Με τα λόγια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2002: 5) «κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 επετεύχθη πολιτική συναίνεση, όσον αφορά το διαρθρωτικό χαρακτήρα του προβλήματος της απασχόλησης στην Ευρώπη και την

⁶ Χαρακτηριστικά, ο ΟΟΣΑ αναφέρει στην εισαγωγή: «η διαρθρωτική ανεργία αναπτύσσεται πάνω στο κενό που δημιουργεί η πίεση στις οικονομίες να αλλάξουν και στην δυνατότητά τους να αλλάξουν. Η προσαρμογή είναι θεμελιώδης προκειμένου να υπάρξει πρόοδος σε έναν κόσμο νέων τεχνολογιών, παγκοσμιοποίησης και έντονου ανταγωνισμού... Ωστόσο, οι πολιτικές που έχουν ακολουθηθεί έχουν επιδράσει αρνητικά στη δυνατότητα ή ακόμα και στη θέληση αλλαγής» (OECD, 1994: 7), η μετάφραση δική μου.

Αντίστοιχα, στην εισαγωγή του Λευκού Βιβλίου διαβάζουμε: «Πρέπει να βρούμε μια νέα σύνθεση ανάμεσα στους κοινωνικούς στόχους (η εργασία ως παράγοντας κοινωνικής ενσωμάτωσης, ισότητα ευκαιριών) και της απαιτήσεις της οικονομίας (ανταγωνιστικότητα και δημιουργία θέσεων εργασίας)... Τίποτα δεν είναι πιο επικίνδυνο από τη διατήρηση δομών και νοοτροπιών που καλλιεργούν την παραίτηση, την άρνηση, την παθητικότητα... Η συνεισφορά της Κοινότητας είναι να βοηθήσει αυτή την κίνηση [της αλλαγής] καταφέροντας να συνδυάσει τις παραδοσιακές μας αξίες με την θέλησή μας να πάρουμε την θέση που μας αξίζει στο νέο κόσμο που αναδύεται» (European Commission, 1997: 3), η μετάφραση δική μου.

ανάγκη να αυξηθεί η ένταση απασχόλησης της μεγέθυνσης. Η βάση αυτής της συναίνεσης ήταν το Λευκό Βιβλίο του Ντελόρ».

Από τη στιγμή που εκδόθηκε το Λευκό Βιβλίο, χρειάστηκαν κάποια χρόνια προκειμένου υιοθετηθεί η φιλοσοφία του. Ωστόσο, επτά χρόνια αργότερα, το 2000, η υιοθέτηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας δικαίωσε απόλυτα το όραμα του Ζακ Ντελόρ. Εκεί τα κράτη-μέλη διαπιστώνοντας ότι *«η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται αντιμέτωπη με μια μεγάλη ποιοτική μεταλλαγή, η οποία προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση και τις προκλήσεις μιας νέας οικονομίας καθοδηγούμενης από τη γνώση»*, έθεσαν ως στρατηγικό στόχο *«να γίνει [η Ε.Ε.] η ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»* (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2000: 1).

Η μία όψη (η θετική) της οικονομίας της γνώσης σχετίζεται με την προτεραιότητα που δίνει στις επενδύσεις στην εκπαίδευση, στην τεχνολογία και στους ανθρώπινους πόρους. Η στρατηγική της κοινωνικής επένδυσης αναδείχτηκε γρήγορα στο πιο δυναμικό στοιχείο των τριών διαστάσεων που προτάθηκαν (Σακελλαρόπουλος 2001: 243). Ο νέος λόγος υποστηρίζονταν από διαχρονικές αξίες με τις οποίες ουδείς μπορεί ή θέλει να διαφωνήσει: εκπαίδευση, γνώση, κατάρτιση, επένδυση στους ανθρώπινους πόρους.

Η πολιτική οικονομία όμως της υπόθεσης είναι διαφορετική. Οι Crespo και Serrano (2004: 20-24) εύστοχα επικέντρωσαν στην τρόπο νοηματοδότησης των εννοιών της σταθερότητας και του ρίσκου. Η σταθερότητα, ήταν η έννοια-κλειδί πάνω στην οποία στηρίζονταν οι βιομηχανικές κοινωνίες. Όλες οι δομές (επιχειρησιακές και κοινωνικές) κατέτειναν στο να τη διασφαλίσουν. Για τις επιχειρήσεις σήμαινε συγκεντρωτικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας, με αυστηρές ιεραρχήσεις και κατανομές έργου ανάμεσα σε τμήματα και εργαζόμενους. Για τις εργασιακές σχέσεις, σήμαινε αυστηρή ρύθμιση που επέτρεπε την πρόβλεψη και διαχείριση των συγκρούσεων. Αντίστοιχα, η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους μπορεί να ειπωθεί ως μια κίνηση προστασίας απέναντι στο ρίσκο που εκ των πραγμάτων εμπερικλείει η οικονομική δραστηριότητα. Η ανεργία γινόταν αντιληπτή ως κοινωνικό πρόβλημα, δηλαδή ως πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί σε συλλογική βάση και που απαιτεί κρατική παρέμβαση.

Τα παραπάνω αλλάζουν εντός του πλαισίου της οικονομίας της γνώσης. Στο νέο σύστημα η αστάθεια και το ρίσκο αποτελούν φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, η πρόβλεψη των μελλοντικών εξελίξεων θεωρήθηκε αδύνατη και το ρίσκο αναπόδραστο. Εδώ, η ευελιξία αναδεικνύεται σε έννοια κλειδί· ευελιξία προκειμένου να επιτευχθεί η γρήγορη και αποτελεσματική προσαρμογή ανθρώπων και συστημάτων σε ένα καταστατικά συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Στο νέο λόγο, το ρίσκο αποκτά θετικό πρόσημο και μετατρέπεται σε «πρόκληση» (χαρακτηριστικές είναι οι αναλύσεις του Beck 1992). Η ταχύτητα της γνώσης είναι τέτοια, που η σταθερότητα είναι αδύνατη ενώ όταν εμφανίζεται παίρνει το χαρακτήρα δυσκαμψίας. Αντίστοιχα, αλλάζει και ο ρόλος του κράτους. Τα επιδόματα ανεργίας

χαρακτηρίζονται «παθητικές πολιτικές» που δημιουργούν εξαρτίσεις σε παρωχημένες γνώσεις, οι ενεργητικές πολιτικές (κυρίως κατάρτισης) αποκτούν όλο και μεγαλύτερο βάρος. Οι παραπάνω αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας του κράτους, σχηματοποιήθηκαν πετυχημένα από τον Jessop (2002) που υποστήριξε ότι το κράτος μετεξελίχθηκε από Κοινωνικό Κεϋνσιανό σε Σουμπετεριανό που προωθεί την καινοτομία και, γιατί όχι, την δημιουργική καταστροφή.

Κατά συνέπεια, ο λόγος της κοινωνίας/οικονομίας της γνώσης/πληροφορίας ενσωμάτωσε οργανικά τα αιτήματα για ευελιξία, εξατομίκευση, περιορισμό της προστασίας της απασχόλησης κλπ., δίνοντάς τους όμως ένα ευρύτερο χαρακτήρα. Η ευελιξία των αγορών εργασίας δεν ήταν πια ένα αίτημα του κεφαλαίου για την ενίσχυση της κερδοφορίας μίας επιμέρους κοινωνικής ομάδας· είχε μετασχηματιστεί σε συνθήκη προόδου για το σύνολο της κοινωνίας και κάθε αντίσταση σε αυτή ισοδυναμούσε με αντίσταση στην πρόοδο, συνεπώς ήταν εξ ορισμού συντηρητική.

Αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο ανταποκρίνονταν με επάρκεια στις αναζητήσεις της σοσιαλδημοκρατίας των αρχών της δεκαετίας του '90. Μιας σοσιαλδημοκρατίας που και αυτή είχε περάσει από έναν ριζικό μετασχηματισμό ως προς το περιεχόμενο του λόγου της και των πολιτικών της προτάσεων. Όπως γράφει ο Μοσχωνάς (Moschonas 2005), το ιδεολογικό και προγραμματικό προφίλ της νέας σοσιαλδημοκρατίας προέκυψε από τον συνδυασμό τριών θεματικών αξόνων. Ο πρώτος, αφορά τις παραδοσιακές αξίες του χώρου, όπως η έμφαση στην ανάπτυξη, στην ισότητα, στην απασχόληση και στο κράτος-πρόνοιας. Τα θέματα αυτά συνέχισαν να κατέχουν κεντρική θέση στη ρητορική των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και βρέθηκαν στο επίκεντρο των προεκλογικών τους διακηρύξεων. Υπ' αυτή την έννοια, τα ζητήματα της ισότητας, της αλληλεγγύης, της κοινωνικής συνοχής και της μάχης κατά του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αποτέλεσαν «συμπλήρωμα» της σοσιαλδημοκρατικής φυσιογνωμίας αλλά συστατικό της στοιχείο (Moschonas 2005: 36).

Παρά ταύτα, υπήρξε μια επανοηματοδότηση και μια αναδιάταξη της ιεράρχησης των εννοιών αυτών στο εσωτερικό του σοσιαλδημοκρατικού λόγου και πρακτικής. Η έμφαση μετατοπίστηκε από την ισότητα του αποτελέσματος στην ισότητα των ευκαιριών, επιτρέποντας τον αναπροσανατολισμό των παρεμβάσεων από τις αναδιανεμητικές πολιτικές στις διαρθρωτικές παρεμβάσεις και, τη μετατόπιση από τις παθητικές πολιτικές απασχόλησης στις ενεργητικές. Κατά δεύτερο λόγο, υπήρξε μια μετατόπιση από την έννοια της ισότητας στην έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού (Sloam 2007, Lister 1998) που επέτρεψε την αλλαγή της στοχοθεσίας των πολιτικών, την «από-γενικευσή» των παρεμβάσεων και την ενίσχυση των εξατομικευμένων και στοχευμένων παρεμβάσεων. Αυτές οι αλλαγές πραγματοποιήθηκαν με διαφορετική ένταση και χρόνους στα διάφορα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης. Οι συνέπειες όμως στον ευρωπαϊκό λόγο και πρακτική ήταν καθοριστικές, αφού οι ίδιες μετατοπίσεις μπορούν να διαγνωστούν και στις προτεραιότητες της κοινοτικής παρέμβασης στην αγορά εργασίας.

Ο δεύτερος άξονας, αφορούσε την υιοθέτηση θεμάτων της νεοφιλελεύθερης ατζέντας (ιδιωτικοποιήσεις, μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας, ενίσχυση της ευελιξίας της αγοράς εργασίας κλπ.) τα οποία δεν αντιμετωπίστηκαν ως «αναγκαίο κακό», αλλά ως φυσικό συστατικό της νέας φυσιολογίας. Η νέα ισορροπία αποτυπώθηκε με χαρακτηριστικό τρόπο στο σύνθημα του γάλλου πρωθυπουργού Λιονέλ Ζοσπέν: «ναι στην οικονομία της αγοράς, όχι στην κοινωνία της αγοράς» το οποίο έγινε το κεντρικό σύνθημα του ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού κόμματος (PES) κατά τις ευρωεκλογές του 1999 (Moschonas 2005: 36).

Τέλος, ο τρίτος άξονας αφορά στην υιοθέτηση ενός συνόλου πολιτισμικών μεταυλιστικών αξιών (π.χ. περιβάλλον, ασφάλεια), όπου η ακριβής δοσολογία διέφερε ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρας (Moshonas 2005: 37).

Το ζήτημα είναι ότι από τους παραπάνω άξονες λείπει κάτι σαν όραμα, κάτι που θα μπορούσε να συμπυκνώσει όλα τα παραπάνω σε ένα σύνθημα, που θα μπορούσε να κινητοποιήσει ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις. Το σύνθημα που τελικά χρησιμοποιήθηκε σε κάθε χώρα διαφοροποιήθηκε αναλόγως των εθνικών παραδόσεων. Την ίδια εποχή που ο Κώστας Σημίτης αναδείκνυε τον «εκσυγχρονισμό» σε κεντρικό ζητούμενο της πολιτικής του, κάτι ανάλογο γινόταν και στην Βρετανία, ενώ στην Γερμανία υιοθετούσαν τον συγγενή όρο «καινοτομία» (Roden 2003: 35). Στην Βρετανία ήταν ο «Τρίτος Δρόμος» (Third Way), στην Γερμανία το «νέο κέντρο» (Neue Mitte), στη Γαλλία «ο ρεαλισμός της αριστεράς» (réalisme de gauche) και η «πληθυντική αριστερά», στην Ελλάδα ο «εκσυγχρονισμός». Σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν η «κοινωνία της γνώσης». Το πολιτικό περιεχόμενο αυτών όρων ήταν λίγο-πολύ κοινό.⁷

Και στα πολιτικά κείμενα (π.χ. το κοινό κείμενο Μπλερ, Σρέντερ το 1998) και στα θεωρητικά (π.χ. ο *Τρίτος Δρόμος* του Άντονι Γκίντενς, η *Κοινωνία του Ρίσκου* του Beck), και στα πολιτικά προγράμματα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε ευρωπαϊκό, όσο και σε εθνικό επίπεδο, η θέση είτε της κοινωνίας της γνώσης αυτής καθαυτής, είτε της προγραμματικής της ατζέντας ήταν εξέχουσα.⁸ Η θελκτικότητα της οφείλεται ακριβώς στη δυνατότητά της να συνδυάσει μια απορρυθμιστική ατζέντα με κοινωνικούς στόχους.

Η κοινωνία της γνώσης εξατομικεύει το υποκείμενό της, το καθιστά υπεύθυνο για τις πράξεις του αλλά και μοναδικό. Ο νέος ατομισμός, η υπευθυνότητα, η νέα σχέση ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό που πρόβαλε ο Γκίντενς (1998) βρίσκουν το φυσικό τους περιβάλλον. Ταυτόχρονα, κάθε άτομο γίνεται μοναδικό, επιδιώκει τον διαρκή εμπλουτισμό των γνώσεων και των δεξιοτήτων του, είναι εξειδικευμένος τεχνίτης που συμμετέχει ισότιμα και δημιουργικά στην παραγωγική διαδικασία. Για

⁷ Σε αυτή την κατεύθυνση, ο «εκσυγχρονισμός» του Κώστα Σημίτη, σήμαινε πολλά περισσότερα από τον εξορθολογισμό της Δημόσιας Διοίκησης, ενσωμάτωνε μέσα στην ασάφεια του έντονης πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις και δεν εξαντλούνταν σε τεχνοκρατικού-ουδέτερου τύπου ρυθμίσεις για την λειτουργία των πραγμάτων, όπως αρκετοί πίστευαν. Εξαιρετική για το θέμα παραμένει η εργασία του Μπαλαμπανίδη (2007)

⁸ Ενδεικτικά για την προγραμματική ατζέντα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της περιόδου βλ. Sloam 2007, Anderson 2007, Cole 1999, Merkel κ.α. 2008, Visser 2000

τους Σρέντερ και Μπλερ (1999), η πραγματική πρόκληση είναι να δοθεί η δυνατότητα σε κάθε άτομο να πραγματώσει τους στόχους του, να συνδυαστούν τα δικαιώματα με τις υποχρεώσεις. Ο σημαντικότερος στόχος είναι η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο που θα επιτρέψει σε άτομα και επιχειρήσεις να προσαρμοστούν στην οικονομία της γνώσης: *«το να έχει κανείς την ίδια εργασία για όλη του ζωή είναι στοιχείο του παρελθόντος»* (Blair, Schroeder, 1997).

Βάσει των παραπάνω, η κοινωνία της γνώσης εμφανίστηκε ως «ο από μηχανής θεός» που απάντησε με μιας δύο ανάγκες. Την ανάγκη εκσυγχρονισμού του σοσιαλδημοκρατικού κοινωνικού οράματος, και την ανάγκη διατύπωσης μιας νέας «μεγάλης ιδίας» για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άλλωστε, το ότι η Στρατηγική της Λισαβόνας υιοθετήθηκε το 2000 δεν είναι τυχαίο: αφενός, είχε μόλις ολοκληρωθεί επιτυχώς η νομισματική ένωση γύρω από την οποία είχαν κυριολεκτικά μονταριστεί το σύνολο των ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών, αφετέρου είχε εγκαινιαστεί η διαδικασία της διεύρυνσης με δέκα νέα κράτη-μέλη με διαφορετικές πολιτικές παραδόσεις και κουλτούρες. Χρειαζόταν επομένως επειγόντως ένας νέος στρατηγικός στόχος, μία «νέα μεγάλη ιδέα».

Η κοινωνία της γνώσης εμφάνιζε όλα αυτά τα προτερήματα. Έτσι, η ρητορική της υιοθετήθηκε οργανικά από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα προσφέροντας ένα νέο όραμα για τα ίδια, για την Ευρώπη, για τα κράτη-μέλη της: αποτελούσε έναν ιδανικό συνδυασμό ανάμεσα στην ευελιξία και την απορρύθμιση, την οικονομία της αγοράς και την κοινωνική αλληλεγγύη, εμβαπτισμένο στην επένδυση στη γνώση που αποτελεί καθολική αξία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Με άλλα λόγια, η κοινωνία της γνώσης εμφανιζόταν ως μια ιδέα που θα μπορούσε να καταστεί ηγεμονική.

Η φυσιογνωμία της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης καθορίστηκε σε τεράστιο βαθμό από αυτό το όραμα, ενσωματώνοντας το σύνολο σχεδόν της νέας σοσιαλδημοκρατικής ατζέντας για την αγορά εργασίας: βελτίωση των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, ενίσχυση της ευελιξίας, αναπροσαρμογή των συστημάτων κοινωνικής προστασίας προκειμένου να ευνοούν την «ενεργοποίηση» του ανέργου, καταπολέμηση των ακραίων φαινομένων φτώχειας μέσω της προσπάθειας εργασιακής ένταξης, προώθηση ίσως ευκαιριών για άντρες και γυναίκες.

Υπ' αυτή την έννοια, η ΕΣΑ αποτύπωσε μια νέα εκδοχή νεοφιλελευθερισμού και αυτή ήταν η καινοτομία της ως πολιτικό πρόγραμμα: υιοθέτησε το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα, εισάγοντας μια διάσταση ρύθμισης της απορρύθμισης ή καλύτερα μιας ρυθμισμένης απορρύθμισης. Υπ' αυτή την έννοια ο στόχος της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης δεν ήταν απλά να απορρυθμίσει την αγορά εργασίας. Όταν υιοθετήθηκε το 1997, η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων είχε ήδη συντελεστεί σε μεγάλο βαθμό, και δεν απαιτούσε σώνει και καλά μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτική για την περαιτέρω προώθησή της. Ο νεοφιλελευθερισμός της ΕΣΑ είναι ένας διαφοροποιημένος νεοφιλελευθερισμός σε σχέση αυτόν που εφαρμόστηκε κατά τη δεκαετία του '80 και το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90. Η άνοιξη της σοσιαλδημοκρατίας της περιόδου 1997-2003 είχε ως συνέπεια τη νίκη της

δικής της εκδοχής απορρύθμισης: η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης δεν αποτελεί μόνο έκφραση της ανανέωσης της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και του ίδιου του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος.

Σήμερα πλέον γνωρίζουμε ότι αυτό το όραμα αποδείχτηκε εξαιρετικά βραχύβιο ως πολιτικό πλαίσιο. Η Στρατηγική της Λισαβόνας παρουσίασε τεράστιες καθυστερήσεις ως προς την επίτευξη των στόχων που έθεσε, η αναθεώρηση του 2005 (βάσει της «έκθεσης Κοκ») σηματοδότησε μια φιλελεύθερη μετατόπιση εγκαταλείποντας τη διάσταση της ποιότητας της εργασίας και δίνοντας όλη την έμφαση στην ευελιξία της αγοράς εργασίας (Καραμεσίνη 2005, 104), ενώ έως το 2007 η Στρατηγική είχε πρακτικά εγκαταλειφτεί. Η Ευρώπη, επέστρεψε σε μια κατάσταση αμηχανίας που συντηρείται μέχρι και σήμερα.

Οι συνέπειες στις εθνικές πολιτικές

Για να μιλήσει κανείς για συνέπειες στις εθνικές πολιτικές, πρέπει πρώτα να ορίσει τι εννοεί ως συνέπειες. Στην περίπτωση της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης αυτό δεν είναι και τόσο εύκολο, κυρίως, λόγω του εθελοντικού χαρακτήρα της ΕΣΑ που σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές πολιτικές (π.χ. ενιαία αγορά) απέφυγε τις κανονιστικές ρυθμίσεις. Συνεπώς η διαπίστωση αυστηρών αιτιωδών σχέσεων δεν είναι εφικτή. Κατ' αντιστοιχία, έχουν αναπτυχτεί και διαφορετικές προσεγγίσεις για την αξιολόγηση της επίδρασης της ΕΣΑ στις εθνικές πολιτικές, οι οποίες δεν αποκλείουν η μία την άλλη. Κάποιες, όπως αυτή του Barbier (2004), είναι προσανατολισμένες στα θεσμικά αποτελέσματα και εξετάζουν τις αλλαγές που προκάλεσε στον τρόπο οργάνωσης ή/και λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης και στον τρόπο υλοποίησης συγκεκριμένων προγραμμάτων και πολιτικών. Άλλες, όπως της Büchs (2004), επικεντρώνουν περισσότερο στον έλεγχο της επίτευξης των ποσοτικών στόχων που τέθηκαν, στο κατά πόσο μπορεί να διαπιστωθεί σύγκλιση των εθνικών πολιτικών, και στις διαδικασίες εκμάθησης (policy learning) που ενεργοποιεί η στρατηγική. Άλλες πάλι, όπως αυτή του Zeitlin (2005), επικεντρώνουν στις ιδεολογικές διαστάσεις της ΕΣΑ. Εδώ, οι κύριες έννοιες της ανάλυσης είναι η *αμοιβαία πίεση* (peer pressure) που ασκούν τα κράτη-μέλη το ένα στο άλλο · η *ανάπτυξη ενός κοινού λόγου-λεξιλογίου* (socialization and discursive diffusion) μέσω π.χ. της τακτικής συμμετοχής ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων σε κοινές διαδικασίες · η *αμοιβαία μάθηση* (mutual learning) · και η *στρατηγική χρήση* (strategic use) της ΕΣΑ στην εσωτερική πολιτική αντιπαράθεση.

Η πρώτη αξιολόγηση της επίδρασης της ΕΣΑ στις εθνικές πολιτικές πραγματοποιήθηκε το 2002 υπό την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (COM(2002) 416), αλλά έκτοτε έχουν υπάρξει αρκετά άρθρα ή και βιβλία με το ίδιο αντικείμενο. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το σύνολο σχεδόν των αξιολογήσεων συντείνει στο ότι η ΕΣΑ είχε κατά κανόνα θετική επίδραση ως προς τον συντονισμό των φορέων άσκησης πολιτικής για την αγορά εργασίας σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο (López-Santana 2009: 8), στην ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου (Mailand 2005b: 5), στην ενίσχυση των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης ειδικά σε χώρες

όπου αυτές οι πολιτικές ήταν άγνωστες ή περιθωριακές (Euromemorandum labour market group, 2003: 6), στην «ορατότητα» των εθνικών πολιτικών και κυρίως στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στην πολιτική απασχόλησης (Zeitlin 2002: 2).

Βέβαια, τα παραπάνω δεν αποτυπώθηκαν με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη, αλλά επηρεάστηκαν έντονα από την κατάσταση που επικρατεί σε κάθε ένα από αυτά και από τις εθνικές παραδόσεις. Γι' αυτό, οι περιπτώσεις στις οποίες η ΕΣΑ επέδρασε με άμεσο τρόπο στην εγχώρια πολιτική είναι μάλλον σπάνιες.⁹ Τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση δεν προκαλούν πολιτικές αντιπαραθέσεις και αντιμετωπίζονται περισσότερο ως «κυβερνητικές εκθέσεις πεπραγμένων προς ένα διεθνές ακροατήριο παρά ως κείμενα στρατηγικής» (Jacobsson & Vifell 2007), το ενδιαφέρον των ΜΜΕ και του κοινού είναι περιορισμένο, σχεδόν σε όλα τα κράτη τα κοινοβούλια δεν εγκρίνουν, απλά ενημερώνονται για το περιεχόμενό τους (Léonard 2005: 310). Κατά συνέπεια, η επίδραση της ΕΣΑ στην καθημερινή παραγωγή πολιτικής ήταν και διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα (ενδεικτικά βλ. την τελευταία αξιολόγηση που πραγματοποιήθηκε το 2010 στο Begg κ.α., 2010).

Εάν πρέπει να διατυπωθεί κάποιος κανόνας, αυτός θα ήταν ότι στις χώρες που η πολιτική απασχόλησης είχε κάποιο βάθος, η επιρροή της ΕΣΑ ήταν μικρότερη, ενώ σε χώρες με μεγαλύτερη εξάρτηση από τους ευρωπαϊκούς πόρους και με μικρότερη παράδοση στην ανάπτυξη πολιτικών απασχόλησης η επίδραση της ΕΣΑ, τουλάχιστον ως προς τη «μορφολογία» της πολιτικής, ήταν μεγαλύτερη.

Στην περίπτωση της Ελλάδας για παράδειγμα, η επίδραση της ΕΣΑ ήταν καθοριστική στο επίπεδο του τύπου, όχι όμως και τόσο βαθιά εάν εξετάσουμε την ουσία. Από τη μία πλευρά, η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να συντάσσει σε ετήσια βάση τα ΕΣΔΑ, στα οποία καταγράφονται όλα τα μέτρα που θεωρεί ότι εμπίπτουν στην πολιτική απασχόλησης (δηλαδή όχι μόνο τις πολιτικές του υπουργείου Εργασίας). Δεδομένης της προηγούμενης ανυπαρξίας αντίστοιχων εκθέσεων αυτό είναι εκ των πραγμάτων κάτι θετικό. Αντίστοιχα, υιοθετήθηκε μια διαδικασία κοινωνικού διαλόγου κατά την οποία ζητείται από τους κοινωνικούς εταίρους να γνωμοδοτήσουν επί των σχεδίων ΕΣΔΑ πριν αυτά κατατεθούν έτσι ώστε οι παρατηρήσεις τους να ενσωματώνονται στο τελικό κείμενο. Από την άλλη μεριά όμως, ο βαθμός ενσωμάτωσης των παρατηρήσεων των κοινωνικών εταίρων ήταν εξαιρετικά μικρός, εάν όχι ανύπαρκτος, τα βασικά γνωρίσματα του κοινωνικού διαλόγου δεν άλλαξαν, ενώ η αποτελεσματικότητα των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης δεν βελτιώθηκε. Υπήρξε δηλαδή, μια «τελετουργική συμμόρφωση» (ritual compliance) με τον τύπο της πολιτικής χωρίς να αλλάξει ουσιαστικά η πολιτική της οικονομίας.

Πέρα όμως από τις επιμέρους διαφορές και τις εθνικές ιδιαιτερότητες, υπήρξε ένα πεδίο όπου η επίδραση της ΕΣΑ ήταν άμεση και καθοριστική: το πεδίο του λόγου/ρητορικής για την απασχόληση και την ανεργία. Εδώ η ευρωπαϊκή πολιτική

⁹ Σε αυτό υπάρχει σχεδόν ομοφωνία ανάμεσα στους ερευνητές. Ενδεικτικά βλ. Ardy και Umbach 2004, Ballester 2005, Büchs 2004, Casey & Gold 2004, De la Porte & Pochet 2004, Eichhorst και Rhein: 2005, Euromemorandum labour market group 2003, Jacobson & Schmid 2002, Jacobsson & Vifell 2007, Jacobsson 2004, Lindsay 2004, Mailand 2006b, Milner 2004, Pochet 2006, Vifell 2004 & 2009, Watt 2004, Zeitlin 2002, Zohlnöfer και Ostheim 2005

απασχόλησης «δημιούργησε γλώσσα», κατάφερε να επιβάλει κοινές νόρμες περιγραφής τόσο του φαινομένου της ανεργίας, όσο και των πολιτικών αντιμετώπισής του, αναπτύσσοντας ένα λόγο με έννοιες-κλειδιά την *απασχολησιμότητα*, την *προσαρμοστικότητα*, την *ευελιξία* και την *ενεργοποίηση*. Ορισμένες από αυτές τις έννοιες προϋπήρχαν στην «ακαδημαϊκή λαγκάζ» (π.χ. απασχολησιμότητα) αλλά με την ΕΣΑ απέκτησαν τεράστια αναγνωσιμότητα και επιτυχία, άλλες πάλι δημιουργήθηκαν από τα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (π.χ. η *προσαρμοστικότητα* ή η *αμοιβαία μάθηση*). Τέλος, άλλες, απέκτησαν εντελώς διαφορετικά περιεχόμενα από αυτά που είχαν στο παρελθόν. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η *πλήρης απασχόληση*, που ορίστηκε από την Στρατηγική της Λισαβόνας ως «ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας τουλάχιστον ίσο με 70%» ανεξαρτήτως της κατάστασης απασχόλησης (άνεργος ή απασχολούμενος), σε πείσμα των πολλών που την αντιλαμβάνονται ως μια κατάσταση που όσοι επιθυμούν μπορούν να εργαστούν, ή έστω των οικονομολόγων που την αντιλαμβάνονται ως μια κατάσταση όπου όλοι όσοι είναι διατεθειμένοι να εργαστούν με τον υφιστάμενο μισθό, μπορούν να βρουν μια εργασία.

Κατά συνέπεια, η ΕΣΑ μπορεί να ειπωθεί ως ένα τυπικό παράδειγμα λόγου (discourse) με την φουκωϊκή έννοια, δηλαδή ενός *συστήματος διασποράς* εννοιών το οποίο εξασφαλίζει την ενότητά του στην πρακτική. Ουσιαστικά, δεν έχουμε να κάνουμε με μία μονοδιάστατη έννοια της *ευελιξίας*, της *ανταγωνιστικότητας*, της *επιχειρηματικότητας*, της *απασχολησιμότητας*, της *αναδιοργάνωσης του χρόνου εργασίας*. Αυτές οι έννοιες απέκτησαν ενίοτε αντιφατικά περιεχόμενα. Ενδεικτικά, η έννοια της *ευελιξίας* πήρε άλλο νόημα στο λόγο των συνδικάτων που της έδωσαν το περιεχόμενο της *εσωτερικής ευελιξίας* σε μια επιχείρηση (οι εργαζόμενοι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά σε πλήθος παρόμοιων αλλά όχι ταυτόσημων εργασιών), και στο λόγο των επιχειρηματιών που την αντιλήφθηκαν περισσότερο ως *εξωτερική ευελιξία*, δηλαδή ευελιξία στη διαμόρφωση του μισθού και στην οργάνωση του χρόνου εργασίας. Αντίστοιχα, οι έννοιες της *προσαρμοστικότητας* ή της *ενεργοποίησης* πήραν διαφορετικά περιεχόμενα αναλόγως της παράδοσης κάθε χώρας. Για παράδειγμα, από τη συγκριτική ανάλυση των ΕΣΔΑ των ετών 1998-2000 που έκανε ο Raveaud (1999) προέκυψε ότι η έννοια της *απασχολησιμότητας* του Βρετανικού ΕΣΔΑ είναι περισσότερο κοντά σε μια διάσταση *εξατομικευμένης απασχολησιμότητας* όπου οι πρωτοβουλίες στοχεύουν κυρίως στην ενίσχυση της αναζήτησης και αποδοχής εργασίας από τους άνεργους. Αντίθετα, στην περίπτωση της Σουηδίας και της Γαλλίας διαπιστώνεται μια έννοια *κοινωνικής απασχολησιμότητας* (socially shared employability) όπου το δημόσιο διατηρεί σημαντικές υποχρεώσεις έναντι του ανέργου.

Βέβαια, παρά τις διαφορές, αυτός ο λόγος δεν είναι ούτε ουδέτερος, ούτε επιδέχεται άπειρες ερμηνείες. Το πεδίο αποσαφήνισής του, το ενοποιητικό στοιχείο της διασποράς του είναι οι *πρακτικές* που συνδέθηκαν με αυτόν ως «ρυθμισμένοι τρόποι ενεργοποίησης των δυνατοτήτων του» (Foucault 1991: 64, 1987: 109). Σε τελική ανάλυση, όπως σχολιάζει ο Jacobsson (2004), οι συμβολικές πολιτικές σπάνια είναι μόνο συμβολικές. Ο λόγος της ΕΣΑ προκάλεσε μια «επαγγελματικοποίηση»

(profenassionalization) της διαχείρισης της αγοράς εργασίας (Jacobsson & Vifell 2007) και μέσω αυτής της διαδικασίας αποπολιτικοποίησε το πρόβλημα της ανεργίας (Goetschy 2004: 69). Έτσι ερμηνεύεται και το «παράδοξο» που σημείωσαν οι Begg κ.α. στην τελευταία αξιολόγηση της ΕΣΑ το 2010 που τους ανέθεσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή: «από τη μία πλευρά οι επίσημοι, που βρίσκονται κοντά στις διαδικασίες της στρατηγικής θεωρούν ότι ο τρόπος λειτουργίας της είναι ικανοποιητικός, από την άλλη πλευρά, οι υπόλοιποι φορείς (stakeholders) που εμπλέκονται με αυτή δεν είναι πεισμένοι για την αξία της» (Begg κ.α., 2010: 9).

Εν τέλει, η επίδραση της ΕΣΑ δεν σχετίζεται τόσο με τη σύγκλιση με ένα «κοινό πρότυπο» όποιο και αν είναι αυτό. Δεκατέσσερα χρόνια μετά την υιοθέτησή της, οι διαφορές ανάμεσα στο Γαλλικό, το Αγγλοσαξονικό, το Σκανδιναβικό, το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο απασχόλησης παραμένουν μεγάλες και καθοριστικές. Ο Hyman (2004: 45) το θέτει χαρακτηριστικά: «οι εργασιακές σχέσεις ήταν μια εφεύρεση του έθνους-κράτους», συνεπώς, ανεξάρτητα από τις πιθανές επιθυμίες των πολιτικών υποκειμένων που διαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης, εντός των κοινωνιών υπάρχουν και δρουν παράγοντες που απαγορεύουν την απόλυτη σύγκλιση.

Εν τέλει, τα τελικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης αποτυπώνουν περισσότερο έναν συμβιβασμό ανάμεσα στο αγγλοσαξονικό και το σκανδιναβικό μοντέλο. Αντίθετα, δεν λήφθηκαν καθόλου υπόψη τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας του ευρωπαϊκού Νότου (Threlfall 2003: 10). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η Γερμανία, ή η Γαλλία ή η Ελλάδα «έχασαν» στις διαπραγματεύσεις έναντι της Βρετανίας ή της Σουηδίας ή της Δανίας. Η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης δεν είχε νικητές ή χαμένους ή καλύτερα δεν έχει νικητές ή χαμένους που να είναι κράτη.

Η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης, με όχημα την δημιουργία ενός λόγου για την απασχόληση, αναδείχτηκε σε μια επιθετική πολιτική νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού των αγορών εργασίας, με στόχο την προσαρμογή τους στη αναδυόμενη οικονομία της γνώσης που χαρακτήρισε λίγο-πολύ το σύνολο των κρατών-μελών της «παλιάς Ευρώπης». Μέσα από την προσπάθεια συντονισμού των πολιτικών απασχόλησης, τα κράτη-μέλη δεν επεδίωξαν την άμβλυνση κάποιων αρνητικών οικονομικών εξωτερικοτήτων (όπως για παράδειγμα έγινε στην περίπτωση της ενιαίας αγοράς και του εμπορίου), αλλά την διαμόρφωση ενός μεταρρυθμιστικού πλαισίου για τις δικές τους αγορές εργασίας. Όταν οι κυβερνήσεις συμφωνούσαν στην ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης «κοίταγαν προς τα μέσα». Τα περιεχόμενά της πολιτικής αποτελούν προβολή στο ευρωπαϊκό επίπεδο της εγχώριας ατζέντας των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων.

Παρά το γεγονός ότι η σχέση της ΕΣΑ με τις μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας δεν μπορεί με ευκολία να διαπιστωθεί (Begg κ.α. 2010), φαίνεται ότι τελικά είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό τι εκτιμάται σήμερα. Η ΕΣΑ παρήγαγε μια συναίνεση σε ένα πεδίο όπου η ύπαρξη της ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Μέσω αυτής της κίνησης κατάφερε να διαμορφώσει μια κοινή πολιτική συνισταμένη αλλά ταυτόχρονα κατάφερε να επεκτείνει τη λογική που επικρατούσε στην ενοποίηση των αγορών,

στην αγορά εργασίας (Streeck 1995: 395). Σε αυτή τη λογική, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002: 2, 10) έχει δίκιο να υποστηρίζει ότι η ΕΣΑ επηρέασε σημαντικά τις εθνικές πολιτικές σε ό,τι αφορά την χάραξη και στη στόχευσή τους, μετατοπίζοντας την προτεραιότητα από «από τη διαχείριση της ανεργίας στην αύξηση της απασχόλησης», κυρίως όμως παράγοντας μια πολιτική δέσμευση που «έδωσε ώθηση στις μακροχρόνιες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις των αγορών εργασίας».

Καταληκτικά σχόλια: η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης δεκατέσσερα χρόνια μετά

Η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, ενδύθηκε αρχικά ένα προοδευτικό μανδύα, λόγω του ότι ιστορικά οι υποστηρικτές μιας τέτοιας πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν τα συνδικάτα, το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και τα κόμματα που κινούνταν στο κέντρο-αριστερό φάσμα του πολιτικού συστήματος. Αντίθετα, τόσο οι οργανώσεις των εργοδοτών, όσο και τα συντηρητικά κόμματα χαρακτηρίζονταν πάντα από μεγαλύτερες αντιστάσεις στην ιδέα (ενδεικτικά βλ. Streeck 1995, Goetschy 1999, Stråth 2000).

Η βασική ιδέα των συνδικάτων, ήταν ότι η ενσωμάτωση της διάστασης της απασχόλησης στην πολιτική στοχοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα σήμαινε ταυτόχρονα και την ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ενοποίησης, επομένως θα άμβλυνε την απόλυτη κυριαρχία των κριτηρίων της ενοποίησης των αγορών. Έτσι, πολλοί ερευνητές έχουν περιγράψει την ΕΣΑ ως μια αντιπαραθετική με την ONE πολιτική, ενώ η υιοθέτησή αντιμετωπίστηκε λίγο-πολύ ως μια «παραδοξότητα», που προέκυψε περίπου ως ατύχημα. Οι Riel & Meer το διατυπώνουν χαρακτηριστικά: «κατά μία έννοια η συμπερίληψη του κεφαλαίου για την Απασχόληση μπορεί να ειπωθεί ως μια «διόρθωση» στο Μάαστριχτ, συνεπώς ως αποκλίνουσα πράξη (*deviant case*)» (van Riel και van der Meer 2002: 12).¹⁰ Τελικά, οι εξελίξεις δεν δικαίωσαν τους αισιόδοξους.

Δεν είναι βέβαιο εάν ο νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας της ΕΣΑ συνιστά εκτροπή της αρχικής στοχοθεσίας της, αλλά μάλλον είναι δύσκολο να υποστηριχτεί κάτι τέτοιο. Η ONE μπορεί να μην προκάλεσε άμεσα την ΕΣΑ, αλλά είναι σαφές ότι η τελευταία υποτάχθηκε απόλυτα στην πρώτη και λειτούργησε μάλλον συμπληρωματικά με αυτή, παρά αντιπαραθετικά. Η απασχόληση αντιμετωπίστηκε ως εξαρτημένη μεταβλητή της οικονομικής πολιτικής (Pochet 1999: 272) και οι προσπάθειες να περιοριστεί ο ακραία νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας της μακροοικονομικής πολιτικής (π.χ. μακροοικονομικός διάλογος της Κολονίας μετά από πρωτοβουλία του Oscar Lafontaine) έδειξαν γρήγορα τα όριά τους και εγκαταλείφθηκαν (Dufresne, 2001, Dyson 1999).

Τελικά, ως ειρωνεία της τύχης, η διάσταση της απασχόλησης ενσωματώθηκε οργανικά στην οικονομική πολιτική: από το 2005 και μετά τα ΕΣΔΑ καταργήθηκαν και ενσωματώθηκαν στα Εθνικά Σχέδια Μεταρρυθμίσεων που αφορούν το σύνολο

¹⁰ Παρόμοια επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί και από τις Goetschy 1999, Raveaud 1999 και Biffi 2007

της οικονομικής πολιτικής. Ο τρόπος όμως με τον οποίο έγινε αυτό, και το περιεχόμενο που είχε αποκτήσει η πολιτική απασχόλησης, καθιστούσαν εξαιρετικά δύσκολο για τα συνδικάτα να θεμελιώσουν αιτήματα με αναφορά στην ΕΣΑ.

Από την άλλη, για αρκετό διάστημα, οι εργοδοτικές οργανώσεις συνέχισαν να διατηρούν μια επιφυλακτικότητα, όχι τόσο εξαιτίας των περιεχομένων που απέκτησε η ΕΣΑ, όσο εξαιτίας της πιθανότητας να μετασηματιστεί σε πολιτική με κανονιστικές ρυθμίσεις υποχρεωτικές για όλους. Δημιουργήθηκε έτσι το «παράδοξο» τα μεν συνδικάτα να συμφωνούν με την ιδέα, αλλά να διαφωνούν με το περιεχόμενο, οι δε εργοδότες να διαφωνούν με την ιδέα, αλλά να συμφωνούν με το περιεχόμενο.

Σήμερα, η δυναμική της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης έχει υποχωρήσει σημαντικά. Οι διαδικασίες παραμένουν αλλά η βαρύτητα που τους αποδίδεται είναι σαφώς μικρότερη σε σχέση με την αντίστοιχη της περιόδου 1997-2004. Το κατά πόσο στο άμεσο μέλλον θα υπάρξει μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος μένει να ειπωθεί, εάν όμως κρίνει κανείς από τον προγραμματικό λόγο της σημερινής σοσιαλδημοκρατίας όπως διαμορφώνεται υπό την πίεση της οικονομικής κρίσης, το ενδεχόμενο αυτό δεν μπορεί να αποκλειστεί (ενδεικτικά βλ. PES 2010, 2011α, 2011β). Για τους υποστηρικτές της σοσιαλδημοκρατίας, ένθερμους ή μη, το στοίχημα είναι να βρεθεί ένα νέο όραμα, ικανό να συνδέσει την πολιτική απασχόλησης, την οικονομική πολιτική και την ανάπτυξη. Η «πράσινη οικονομία» πιθανός να είναι το νέο πεδίο (PES 2010), σίγουρα περισσότερο υποσχόμενο από την κοινωνία της γνώσης και με περισσότερα ζητήματα ανοιχτά. Για τους υπόλοιπους, που στέκονται περισσότερο κριτικά απέναντι στη νέα σοσιαλδημοκρατική ατζέντα, η οπτική θα παραμένει λίγο-πολύ η ίδια: σημασία έχει το περιεχόμενο της πολιτικής.

Βιβλιογραφία

- ADNETT Nick (2001), “Modernizing the European Social Model: Developing the Guidelines”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 39, No. 2
- ANDERSSON Jenny (2007), “Socializing Capital, Capitalizing the Social: Contemporary Social Democracy and the Knowledge Economy”, Center for European Studies Working Paper Series #145
- ANNESLEY Claire (2007), “Lisbon and social Europe: towards a European “adult worker model” welfare system”, *Journal of European Social Policy* 2007; 17; 195
- ARDY Brian και UMBACH Gaby (2004), “The European Employment Strategy and employment policy in the UK and Germany”, *Research Papers in International Business*, Paper Number 4-04
- ARNOLD U. Christine & CAMERON R. David (2001), “Why the EU Developed the European Employment Strategy: Unemployment, Public Opinion and Member State Preferences”, Paper presented to the Annual Meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August-2 September
- ASHIAGBOR Diamond (2005), *The European Employment Strategy: Labour Market Regulation and New Governance*, Oxford University Press
- BALLESTER Ramon (2005), “European Employment Strategy and Spanish Labour Market Policies”, Working Papers, Department of Economics, University of Girona, Num. 14, ISSN 1579-475X
- BARBIER Jean Claude (2004), “Research on Open Methods of coordination’ and national social policies: what sociological theories and methods?”, Paper for the RC 19 international conference, Paris, 2-4 September, 2004
- BECH Ulrich (1992), *Risk Society, Towards New Modernity*, SAGE
- BEGG Iain, Christine ERHEL and Jørgen MORTENSEN (2010), Medium-term Employment Challenges, <http://www.ceps.eu>
- BIFFL Gudrum (2007), “The European Employment Strategy: A New Form of Governance of Labour Markets in European Union”, WIFO Working Paper 301/2007.
- BLAIR Tony, SCHROEDER Gerhard (1999), “Europe: The Third Way”, www.labour.org.uk
- BÜCHS Milena (2004), “Asymmetries of policy learning? The European Employment Strategy and its role in labour market policy reform in Germany and the UK”, Presentation for the ESPAnet Conference, University of Oxford, 9-11 September 2004
- CASEY H. Bernard (2004), «The OECD Jobs Strategy and the European Employment Strategy: Two Views of the Labour Market and the Welfare State», *European Journal of Industrial Relations*, 10: 3.
- CASEY H. Bernard και GOLD Michael (2004), “Peer Review of Labour Market Policies in the European Union: what can countries really learn from one another?”,

seminars organized by the ESRC, and held at the HIS in Vienna and the CEU in Budapest in December 2003

Cole Alistair (1999), “Europeanization, Social-democracy and the French Polity: lessons from the Jospin Government”, paper presented to the 6th ECSA Conference, Pittsburgh, June 2-5th, 1999

CREXPO Eduardo και SERRANO Amparo (2004), “The EU’s concept of activation for young people: towards a new social contract?” στο Amparo Serrano Pascual (επιμ.) *Are Activation Policies Converging in Europe?*, ETUI, Bruxelles

DE LA PORTE Caroline, POCHEP Philippe και ROOM J. Graham (2001), “Social benchmarking, policy making and new governance in the EU”, *Journal of European Social Policy*, 11: 4

DYSON Kenneth (1999), “Benign or Malevolent Leviathan? Social Democratic Governments in a Neo-Liberal Euro Area”, *The Political Quarterly*, Vol. 70, Issue 2.

DUFRESNE Ame (2001), “Oscar Lafontaine’s Dream: an opportunity for economic policy coordination?”, στο Derfyse C., Pochet P. (επιμ.), *Social developments in the EU*.

EICHHORST Werner και RHEIN Thomas (2005), “The European Employment Strategy and Welfare State Reform: The Case of Increased Labour Market Participation of Older Workers”, Paper presented at the Ninth Biennial Conference of the European Union Studies Association (EUSA), Austin / Texas, 31 March – 2 April 2005

EUROMEMORANDUM labour market group (2003), “Problems in European Employment Policy”, paper contributed to the 9th Workshop on Alternative Economic Policy, Brussels 26th – 28th September 2003. Members of the group contributing to this paper: Frank Brouwer, Anne Dufresne, John Grahl, Mahmoud Messkoub, Ingo Schmidt, Andrew Watt.

EUROPEAN COMMISSION (1993), *White Paper on Growth, Competitiveness, Employment – The challenges and ways forward into the 21st century*, 5 December 1993, COM(93) 700

EUROPEAN COMMISSION (1997), Communication from the Commission, *Community Policies in Support of Employment*, Brussels, 12/11/1997, COM(97) 611 final.

FOUCAULT Michel (1987), *H Αρχαιολογία της Γνώσης*, (α΄ έκδοση στα γαλλικά 1969), εκδ. Εξάντας

FOUCAULT Michel (1991), “Politics and the study of discourse”, στο Burchell Graham, Gordon Colin και Miller Peter, *The Foucault Effect, Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press.

GOETSCHY Janine (1999), «The European Employment Strategy: Genesis and Development» στο *European Journal of Industrial Relations*, Volume 5 Number 2, SAGE

GOETSCHY Janine (2001), “The European employment strategy from Amsterdam to Stockholm: Has it reached its Cruising speed?”, *Industrial Relations Journal* 32:5

GOETSCHY, Janine (2004), ‘The European Employment Strategy, Multi-level Governance, and Policy Coordination: Past, Present and Future’ στο Jonathan Zeitlin και David M. Trubek (επιμ.), *Governing Work and Welfare in a New Economy: European and American Experiences*, Oxford University Press

HYMAN Richard (2004), «Εξευρωπαϊσμός ή διάβρωση των εργασιακών σχέσεων;», στο Ανδρέας Μοσχονάς, Σωκράτης Μ. Κονιόδρος (επιμ.) *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Εργασιακές Σχέσεις. Προβληματισμοί και αναζητήσεις σε εθνικό και διευρωπαϊκό επίπεδο*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κέντρο Ευρωπαϊκών Σπουδών και Ερευνών, Gutenberg

JACKMAN Richard (2001), “The pros and cons of a common European employment policy”, *Swedish Economic Policy Review*, 8, 201-234

JACOBSON, Kerstin και SCHMID, Herman (2002), “The European Employment Strategy at the Crossroads: Contributions to the Evaluation”, Paper for the presentation at the Nordic Sociology Conference, Reykavik 15-17 August 2002

JACOBSSON, Kerstin και VIFELL, Asa (2007), “New Governace Structures in Employment-Policy making?” στο Meyer Wessels (επιμ.) *Economic Governance in the EU*, Macmillan

JENSON Jane και POCHET Philippe (2002), *Employment and Social Policy Since Maastricht: Standing up to the European Monetary Union*, Canada Research Chair in Citizenship and Governance, Prepared for the *Year of Euro*, Nanovic Institute for European Studies, University of Norte Dame, December 5-8

JESSOP Bob (2002), *The Future of the Capitalist State*, Polity editions

JOHANSSON KM (1999), “Tracing the employment title in the Amsterdam treaty: uncovering transnational coalitions”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, Num. 1

LÈONARD Evelyne (2005), “Governance and Concerted Regulation of Employment in Europe”, *European Journal of Industrial Relations*, 11, 307

LINDSAY Colin (2004), “Employability Policies in the UK: Towards a “Quality at Work” Agenda?”, στο Guy Palmer και Surina Edwards (επιμ.) *Reflections on the European Employment Strategy: How Relevant to the UK?*, New Policy Institute

LISTER Ruth (1998), “From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state”, *Critical Social Policy*; 118; 215

LÓPEZ-SANTANA Maria (2009), “Having a Say and Acting: Assesing the effectiveness of the European Employment Strategy as an intra-governmental coordinate instrument”, European Integration online Papers (EIoP), <http://eiop.or.at/eiop/texte/2009-015a.htm>

MAILAND Mikkel (2005), “The revision of the European Employment Strategy and its further development at the EU level”, Second working paper in the resaurch project “Danish employment policy in a European perspective”, FAOS, September 2005

MAILAND Mikkel (2005b), “Implementing the revised European Employment Strategy – North, South, East and West”, First working paper of the research project “Danish employment policy in a European perspective”, FAOS, No. 058, May 2005

MANOW Philip, SCHÄFER Armin και ZORN Hendric (2004), “European Social Policy and Europe’s Party-Political Center of Gravity, 1957-2003”, Max Planck Institute for the Study of Societies Discussion Paper 04/6.

MCBRIDE Stephen, MCNUTT Kathleen, WILLIAMS Russell (2007), Tracking «Neo-Liberalism: Labour Market Policies in the OECD Area», στο *Neo-Liberalism, State Power and Global Governance*, Springer Netherlands.

MERKEL Wolfgang, Alexander PETRING, Christian HENKES, Christoph EGLE (2008), *Social Democracy in Power. The capacity to reform*, Routledge

MILNER Susan (2004), “The European Employment Strategy: Time to take it seriously?”, στο Guy Palmer και Surina Edwards (επιμ.), *Reflections on the European Employment Strategy: How Relevant to the UK?*, New Policy Institute

MOSCHONAS Gerasimos (2005), “On the Verge of a Fresh Start: The Great Ideological and Programmatic Change in Contemporary Social Democracy” στο Pascal Delwit (επιμ.) *Social Democracy in Europe*, Ed. del’ Université Libre de Bruxelles.

OECD (1994), *The OECD Jobs Study. Facts, Analysis, Strategies*, OECD

PES (2010), “A European Employment and Social Progress Pact for fair growth. Limiting and overcoming the employment and social crisis”, PES Policy Paper adopted by the PES Council in Warsaw on 2 December 2010, <http://www.pes.org/>

PES (2011α), “Europe is in the wrong hands: A progressive alternative strategy for jobs, social progress and fair growth, Draft PES Background Paper, 25 February 2011, <http://www.pes.org/>

PES (2011β), “Europe is in the wrong hands: Our alternative to a Conservative Europe: a strategy for jobs, fair growth and social progress”, Adopted by the PES Leaders conference in Athens 4 March 2011, <http://www.pes.org/>

POCHET Philippe (1999), “The new employment chapter of the Amsterdam Treaty”, *Journal of European Social Policy*, τεύχος 9

POCHET Phillipe (2004), “Some reflections around European Employment Strategy”, Observatoire social européen.

POCHET Phillipe (2006), “Influence of European Employment Strategy on National Social Policy Reforms”, paper prepared for the conference “A long goodbye to Bismarck? The politics of welfare reforms in continental Europe”, Minda de Gunzburg Centre for European Studies, Harvard University, 16/17 June 2006

RAVEAUD Gilles (1999), “The European Employment Strategy: from ends to means?” στο S Salais & R. Villeneuve (επιμ.) *Europe and the Politics of Capabilities*, Cambridge University Press,

RODEN Knut (2003), *Social Democracy and Labour Market Policy*, Routledge.

SLOAM James (2007), “The Language of European Social Democracy”, Politics and International Relation Working Paper, Center of European Politics, <http://cep.rhul.ac.uk>

STRÅTH, Bo (2000), “The Contours of a European Political Economy: From the Werner Plan to the EMU” στο Bo Stråth (επιμ.) *After Full Employment. European Discourses on Work and Flexibility*, Peter Lang, Brussels, 2000

STREECK Wolfgang (2004), «Η διεθνοποίηση των εργασιακών σχέσεων στην Ευρώπη» στο Ανδρέας Μοσχονάς και Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Εργασιακές Σχέσεις – Προβληματισμοί και αναζητήσεις σε εθνικό και διευρωπαϊκό επίπεδο*, εκδ. Gutenberg

STREECK Wolfgang (1995), “From Market Making to State Building” στο Stephan Leibfried και Paul Pierson (επιμ.), *European Social Policy. Between Fragmentation and Integration*, The Brookings Institute, Washington

THRELFALL Monica (2003), “Is there a feminist perspective on the European Employment Strategy and Guidelines?”, Paper submitted to the European Union Studies Association conference, 26-29 March 2003, Nashville, USA

VAN RIEL BART and VAN DER MEER Marc (2002), “The advocacy coalition for European employment policy – The European integration process after EMU” in Horst Hegmann en Bernard Neumaerker (ed.), *Die Europäische Union aus politökonomischer Perspektive*, Metropolis Verlag

VIFELL CASULA Åsa (2004), “(Ex)Changing practices, Swedish employment policy and European guidelines”, SCORE, No. 11

VIFELL CASULA Åsa (2009), “Speaking with forked tongues – Swedish public administration and the European employment strategy”, *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 13, No 2

VISSER Jelle (2002), “Is the European Employment Strategy the Answer?”, paper prepared for the NIG Workshop “Governability in Post-industrial Societies: The European Experience”, Utrecht School of Governance, 26-27 April 2003

VISSER Jelle (2000), “From Keynesianism to the Third Way: Labour Relations and Social Policy in Postwar Western Europe”, *Economic and Industrial Democracy*; 21; 421

WATT Andrew (2004), “Reform of the European Employment Strategy after Five Years: A Change of Course or Merely of Presentation?”, *European Journal of Industrial Relations*, Vol 10, Num. 2.

ZEITLIN Jonathan (2002), “The Open Method of Coordination and the Future of European Employment Strategy”, Presentation prepared for the mini-hearing of the Employment and Social Affairs Committee of the European Parliament on the first five year evaluation of the Employment Guidelines, 8 July 2002

ZEITLIN Jonathan (2005), “Introduction: The Open Method of Coordination in Question”, στο Jonathan Zeitlin και Philippe Pochet (eds.), *The Open Method of Coordination in Action: The European Employment and Social Inclusion strategies*, Brussels, PIE-Peter Lang.

ZOHLNÖFER Reimut και OSTHEIM Tobias (2005), “Paving the Way for Employment? The Impact of the Luxembourg Process on German Labour Market Policies”, *European Integration Journal*, Vol. 27, No. 2, pp 147 – 167, June 2005

ΓΚΙΝΤΕΝΣ Άντονυ (1998), *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ (2002), Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών με θέμα «Απολογισμός πέντε ετών Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση», Βρυξέλλες, 17.7.2002, COM(2002) 416 τελικό

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ (2000), Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, 24-24 Μαρτίου 2000

ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Ηλίας (1994), «Οικονομική ανάπτυξη και απασχόληση» στο Πέτρος Λινάρδος-Ρυλμόν κ.α., Το Λευκό Βιβλίο και το Εργατικό Κίνημα, Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα, Απασχόληση, εκδ. ΙΑΜΟΣ

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ Μαρία (2005), «Η πολιτική απασχόλησης ως πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής», Καραμεσίνη, Γιάννης Κουζής (επιμ.), *Πολιτική απασχόλησης, πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ

ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ Γιάννης (2007), «Για μια κοινωνία ισχυρή, για μια ισχυρή Ελλάδα», *Κριτική ανάγνωση του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος (1996-2004), Πολιτική και Ιδεολογία*, Διπλωματική Εργασία που κατατέθηκε στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών, του Παντείου Πανεπιστημίου, αδημοσίευτο.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θεόδωρος (2001), *Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, εκδ. Κριτική